

Н. А. Лейтунская

КОМПЛЕКС ПОЗДНЕЭЛЛИНИСТИЧЕСКИХ АМФОР ИЗ ОЛЬВИИ

Предлагаемая статья является публикацией амфорного материала из позднеэллинистического заполнения одного из подвалов жилого дома на участке НГС в Ольвии. Особый интерес представляет практически первое описание греко-италийских амфор разного происхождения (Родос, регион Испании) и первое для Ольвии выделение пунийских амфор, что дает возможность по-новому осветить некоторые направления позднеэллинистической торговли Ольвии.

N. A. Leypunskaja

COMPLEX OF THE LATE HELLENISTIC AMPHORAS FROM OLBIA

The paper presents the publication of amphoras from the basement of one of the houses on the NGS sector in Olbia. Of particular value is actually the first description of Greek and Italic amphoras of different origin (Rodos, region of Spain) and determination (the pioneering work in Olbia) of Punic amphoras; this opens up possibility to revise some concepts of Olbia's trade in the Late Hellenistic period.

Одержано 05.11.96

АНТИЧНЕ ПОСЕЛЕННЯ НОВОПОКРОВКА-I У ПІВДЕННО-СХІДНОМУ КРИМУ

О. В. Гаврилов

Публікуються результати дослідження і дається повний аналіз археологічних матеріалів поселення античного часу Новопокровка-I, визначається місце пам'ятки як серед подібних на сільській околиці Феодосії, так і Європейського Боспору.

У 1994—1996 рр. охоронно-археологічна експедиція при регіональній інспекції Рескомітету з охорони та використання пам'яток історії та культури провадила розкопки античного поселення, що знаходиться за 1,3 км на захід від села Новопокровка Кіровського району, або за 23 км на північний захід від сучасної Феодосії¹. Пам'ятку відкрито 1974 р. під час меліоративних робіт геологом Є. М. Кальським, який зібрав тут досить велику колекцію археологічного матеріалу. Поселення розташоване на пологому схилі та в заплаві широкої степової улоговини, якою у давнину пролягало одне з русел маленької річки Кхоур Джилга. На площі поселення виділяються 9 золистих плям, що лишилися від присадібних зольників і позначають місцезнаходження окремих домівок — садіб. Судячи з них, а також з наявності на поверхні оранки бутового вапнякового ка-

© О. В. ГАВРИЛОВ, 1999

меню, будівлі на поселенні розташовувались досить компактно без визначеної системи. Площа поширення підйомного матеріалу становить приблизно 300×300 м. Верхня частина культурного шару неодноразово переорювалась на глибину 0,4—0,6 м. Дана пам'ятка, згідно з типологією І. Т. Кругликової, належить до типу неукріпленого поселення — коми². Поселення могло мати куштовий характер планової структури, якому відповідало декілька домівок, з розташованими навколо господарськими об'єктами³. Навколо поселення знаходяться найкращі для хліборобства лукові чорноземні ґрунти⁴. Наявність прісної води та добрих ґрунтів обумовили виникнення за античних часів у цій місцевості цілого куща поселень (Новопокровка 2, 3; Журавки 1, 2), відстань між якими дорівнювала 1—5 км.

За три польових сезони шурфами та розкопами було розкрито 775 м² при потужності культурного шару до 1,2 м до давньої денної поверхні (далі ДДП). Культурний шар складався, головним чином, з однорідного золистого ґрунту, в якому траплялись кістки тварин, фрагменти ліпної та амфорної кераміки тощо. Датування переораного культурного шару засноване на фрагментах амфорної кераміки, що належить до другої половини IV — початку III ст. до н. е. Хоча треба визнати, що на деяких плямах (№ 9) в орному шарі трапляються фрагменти амфор кінця VI — початку V ст. до н. е. Потужність не порушеного культурного шару на різних ділянках розкопів становила 0,2—0,6 м. За складом він не відрізнявся від переораного і також складався з золистого, іноді пухкого, ґрунту темно-сірого кольору, який датувався за фрагментами амфор, що належать до середини V — третьої чверті IV ст. до н. е.

У розкопах II, III було виявлено цоколь будівлі, прямокутної у плані форми, орієнтованої по довшій вісі схід—захід (рис. 1). Судячи з усіх цокольних кладок, що збереглися, споруда займала площу близько 104,3 м² і складалася з декількох прямокутних приміщень, зблокованих у один житлово-господарський комплекс. Точно зафіксовані два приміщення, внутрішня площа яких дорівнювала 22,4 і 56,4 м². Цоколь завширшки 0,7 м, споруджений без заглиблення на знівельованому культурному шарі завтовшки 5—12 см, мав відносно рівну горизонтальну поверхню. Невиразні фрагменти амфор, знайдених у глиняному розчині поміж камінням кладок, а також у культурному шарі під цокольними кладками, належать до першої половини IV ст. до н. е. Це опосередковано вказує, що час будівництва споруди відноситься до другої половини IV ст. до н. е. Цокольні кладки споруджено за різною технікою. Так кладки № 2, 3, 4, 5 північного приміщення, ретельно викладені з невеликого бутювого вапнякового каміння за ірегулярною, одношаровою, постелистою системою на глиняному розчині. Серед каміння є багато окатаних екземплярів, їх, імовірно, привозили з пролягаючого поблизу русла річки Чурук Су. Кладки № 1, 8 здебільшого викладені з великого та середнього каміння. На деяких ділянках кладки № 8 дрібне каміння викладено у три-чотири шари, щоб зробити поверхню цоколя рівною. Вхід шириною 0,6—0,8 м та поріг південного приміщення знаходилися у південній стіні, де цоколь було викладено пласкою вапняковою плитою. Три шари кладки № 8, що збереглися у місці їх стику з кладкою № 2 було виконано без перев'язі, впритул. На підставі матеріалів із зернової ями № 6, по дну якої було прокладено кладку № 2, час її спорудження, а також кладок № 3, 4, 5, що складають північне приміщення, можна віднести до останньої третини IV ст. до н. е. Кладки № 1, 8, згідно із стратиграфією і матеріалами, також побудовані в цей час, але з невеликою різницею, дещо пізніше. Стіни споруди були зроблені з сирцевої цегли, розвали якої добре фіксуються у стратиграфії розкопів і мають вигляд потужних глиняних прошарків. Фрагменти глиняної сирцевої цегли було знайдено у розкопі № 1. Перегородки у приміщеннях могли бути також із сирцевої цегли або глиняно-плетені. Долинка була земляна і знаходилась на нижньому рівні каміння цоколя. Імовірно, внутрішні і зовнішні поверхні стін і стель обмазувались глиною. Оскільки черепиці не було знайдено як при розкопках, так і серед підйомного матеріалу, то це свідчить, що дахи будівель були з очерету або соломи, чи покривались шаром глини. Таке покриття дахів було дуже поширене за античних часів на сільських поселеннях⁵.

У південному приміщенні поміж кладками № 1 і № 2, ближче до кладки № 8 на рівні нижньої частини цокольної кладки знаходилося вогнище округлої у пла-

нували ще до 40-х років нинішнього століття у греків і степових татар Криму⁶, а також у деяких народів Північного Кавказу⁷. Для збирання золи в долівці поряд з вогнищем викопувалась невелика яма. Така яма знаходилась майже в центрі північного приміщення, а також біля деяких інших вогнищ, виявлених на поселенні. Заповнення розкопаних приміщень складалося із золистого ґрунту та прошарків глини від сирцевої цегли, матерілу в них було небагато. Очевидно, домовка була залишена мешканцями без поспіху, що вплинуло на кількість та склад знахідок на цьому об'єкті. Ретельність викладки цоколя, чіткість конфігурації будівлі свідчать про високу якість будівельних робіт, використання таких же засобів будівельної техніки, які були поширені на сільських поселеннях античного часу у Північному Причорномор'ї⁸.

З інших об'єктів на поселенні були досліджені вогнища відкритого типу, так звані кам'яні столики, стовпові, господарські та зернові ями, глиняний майданчик, колодязь-копанка. Вогнища відкритого типу являли собою невеликі майданчики, обмазані глиною, зі слідами дії вогню. Вони знаходились поза стінами житла, на прилеглий до нього території. Як і в приміщеннях, на таких вогнищах могли встановлювати жаровні. Зовнішніми вогнищами, очевидно, користувались у весняно-осінній період, коли палити їх у середині будинку не було необхідності. Для таких вогнищ будувались загородки та навіси, стовпові ямки від яких знайдено поблизу. Можна відзначити, що для меотських житлобудівних традицій також притаманні відкриті вогнища у вигляді глиняних майданчиків, трохи піднятих над рівнем долівки⁹. Іноді, поряд з такими вогнищами знаходились так звані столики, викладені насухо з невеликого побутового каміння, які мали округлий вигляд і відносно горизонтальну поверхню. У деяких народів Північного Кавказу відомі вогнища такого типу¹⁰, але в нашому випадку ця конструкція не схожа на вогнище, тому що немає сліду обпаленості, що було б неминуче при тривалому використанні. Можливо, на таких «столиках» установлювали зернотерки, ставили кухонний посуд тощо¹¹.

Стовпові ямки конусовидні та циліндричні у розрізі, діаметром 0,3—0,4 м і глибиною 0,3—0,6 м свідчать про існування як наметів, так і наземних каркасних глиняно-плетених споруд. Такий тип домівок був більш притаманний місцевому населенню як епохи пізньої бронзи, так і пізнішого часу, тобто кизилкобинському (тавському)¹². Такі житла відомі і на сусідніх античних поселеннях (Журавки 1)¹³. Можливо, на початковому етапі освоєння сільської округи Феодосії у V ст. до н. е. греки сприйняли у місцевих варварів глиняно-плетені конструкції житла. Вони не вимагали великих матеріальних витрат, сировина завжди була доступна, будувались такі споруди швидко, протягом одного літнього сезону силами однієї сім'ї. Єдиний їх недолік — недовговічність — компенсувався легкістю та швидкістю будівництва. Такий тип житла був поширений ще донедавна у греків і татар степового і гірського Криму¹⁴. Але це не виключає на ранньому етапі існування таких типів житла як землянки та напівземлянки. Цілком можливо, що вони будуть знайдені при майбутніх розкопках.

Колодязь являв собою циліндричну яму діаметром 2,1 м, його глибина від ДДП до рівня виступу ґрунтової води складала 3,1 м. У давнину він, очевидно, мав над устям дерев'яний зруб. Очевидно, такі колодязі копали у посушливі роки, коли пересихали річки та невеликі джерельця. За південно-західним кутом будівлі виявлено звалище фрагментів амфор, яке перекривало устя колодязя, при цьому частина матеріалу потрапила у його заповнення. Оскільки матеріал дуже фрагментований, то це дає можливість припустити, що він був зібраний у іншому місці і спеціально принесений для заправки колодязя, коли будівельний майданчик нівелювався під домовку. Амфорний матеріал звалища датується у межах V — 40-х рр. IV ст. до н. е., основний його відсоток представлено фрагментами амфор Гераклеї. Усього серед матеріалів звалища знайдено 67 гераклеїських амфорних клейм, датування яких укладається у межі початку — 40-х рр. IV ст. до н. е. Отже, на підставі цього, функціонування колодязя можна віднести до першої половини IV ст. до н. е., нівелювання будівельного майданчика під домовку відбулося після 40-х рр. IV ст. до н. е. Як доповнення до інших матеріалів це підтверджує дату будівництва житлово-господарського комплексу у останній третині IV ст. до н. е.

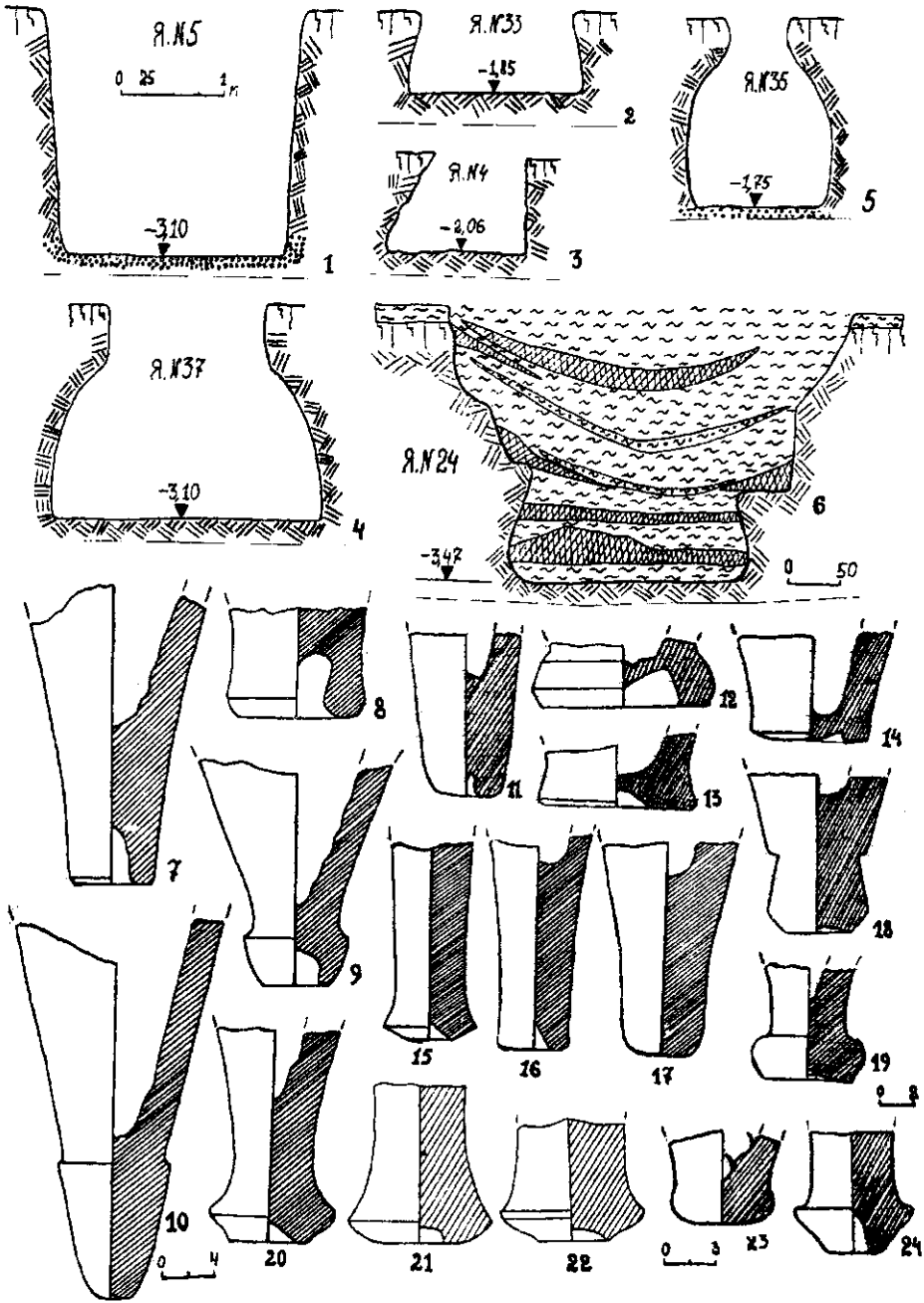

Рис. 2. Поселення Новопокровка-І. 1—6 — зернові та господарські ями; 7—24 — ніжки амфор.

До південного боку будівлі прилягав глинобитний, добре утрамбований майданчик розміром 5,3×7,6 м з потужністю глиняного шару 3—10 см. Його, як і цоколь будівлі, було зроблено на зрівельованій поверхні, що свідчить про одночасність їх спорудження. Фрагменти амфор, що походять з шару під майданчиком належать до V — першої половини IV ст. до н. е. Це вказує, що його було споруджено у другій половині IV ст. до н. е. Очевидно, на ньому молотили та підсушували зерно, тобто він виконував функції току. Аналогічні майданчики досліджено на античних пам'ятках Північно-Західного Криму¹⁵, де вони використовувались як тимчасовий склад зерна, над яким було зроблено навіс.

Однією з найчисленніших категорій господарських споруд були ями, що мали різні розміри, конфігурацію і функції. Усього їх досліджено 54. Частина з них розташована поряд з домівкою і складала єдиний з нею комплекс. Більшість ям досліджено з рівня ДДП. Оскільки їх верхні частини було зруйновано плантажною оранкою, час їх існування визначено, головним чином, за матеріалами заповнення. Всі ями викопані у глиняному материкі, в плані округлої форми, внутрішня обмазка на стінках не зафіксована, можливо вона зруйнувалась від часу. У деяких ямах (№ 2, 27) знайдено вапнякові плити розміром 0,7×0,6 м, які були перекриттям устя. Ями з великим діаметром устя, очевидно, перекривались деревиною. За формою та об'ємом вони поділяються на п'ять основних типів.

1 тип — ями № 5, 8, 11 — круглі в плані, підциліндричної форми з майже прямими стінками, плоским дном. Їх діаметр 1,4—1,7 м, глибина від рівня ДДП 1,8—2,3 м (рис. 2, 1).

2 тип — яма № 4 з однією вертикальною і другою скошеною стінкою, плоским дном, її розмір невеликий: діаметр устя — 0,8 м, дна — 1,1 м, глибина від ДДП — 0,8 м (рис. 2, 3).

3 тип — ями № 7, 12—14, 16, 20, 27—31, 34, 38, 40, 43, 45, 46, 48—54. Вони мають відносно вузьке невиділене устя, широке плоске дно, стінки розширюються до дна. Діаметр устя 1,0—2,0 м, дна 1,0—2,9 м, глибина від рівня ДДП 1,0—2,0 м (рис. 2, 4).

4 тип — ями № 3, 6, 35, 37, 39. Так званої грушоподібної форми з чітко виділеним устям, середнім або великим містилищем, прямими чи скругленими до дна стінками. Їх розміри: діаметри горловини — 0,5—1,5 м, дна — 2,25—2,65 м, глибина від ДДП — 1,75—2,0 м (рис. 2, 5).

5 тип — ями № 1, 9, 10, 21, 25, 28, 32, 33, 36, 41, 44, 47. Вони мають невелику глибину, стінки прямі або трохи розширені до дна. Очевидно, їх використовували як господарські. Їх розміри: діаметр устя — 0,9—1,6 м, дна — 1,25—1,8, глибина від рівня ДДП 0,3—0,75 м (рис. 2, 2).

Більшість ям (типи 3, 4) використовували для зберігання зерна. Великі могли функціонувати як смітники, наприклад яма № 2, до якої навіть були прокопані спеціальні канавки для стікання бруду та дошової води. Деякі ями могли виконувати функції льоху (яма № 24). Їх форма, глибина і стратиграфія заповнення дозволяють зробити таке припущення (рис. 2, 6). Аналогії господарським та зерновим ямам відомі на всіх античних сільських поселеннях Північного Причорномор'я¹⁶.

Всі ями через різні причини використовувались удруге для скидання побутового сміття, золи тощо і тому в різній кількості містили залишки господарчої діяльності: фрагменти ліпної, гончарної і амфорної кераміки, побутові речі, кістки тварин, золу та попіл. Із заповнення ям № 2, 5, 6, 7 методом флотації було одержано палеоботанічний матеріал з метою визначення видів культурних рослин, що вирощувались мешканцями поселення. Результати палеоботанічних досліджень показали, що у IV ст. до н. е. тут культивували, головним чином, м'яку голозерну пшеницю та одно- і дворядний ячмінь, а також полбу, просо, горох, боби, віку ервілію, жито¹⁷. Усього на поселенні виявлено 11 видів культурних рослин, що дозволяє зробити висновки щодо систем хліборобства, які використовувало населення. Такий їх склад добре співвідноситься з даними, одержаними на сільських поселеннях Боспора¹⁸, Херсонеса¹⁹, Ольвії²⁰, де вирощувались такі ж види зернових культур. Окрім цього, при розкопках одержано невеликий остеологічний матеріал. Як свідчать результати його аналізу, тут розводили велику рогагу худобу, коней, овець, кіз, свійських птахів²¹.

На поселенні знайдено 64381 фрагмент гончарної та ліпної кераміки, 24 цілі і майже цілі ліпні посудини, 4 амфори. Від загальної кількості фрагментів 88% становлять амфори, 0,5% — гончарний посуд, 11,5% — ліпний. Якщо порівнювати групи кераміки без амфор, то частка гончарної кераміки становить 4,2%, ліпної — 95,8%. Виходячи з аналізу фрагментів амфор, насамперед вінець та ніжок, було виділено кілька груп амфорної тари з різних центрів, що довозилась на поселення у період з початку V по першу третину III ст. до н. е. Цей матеріал є основою для датування неукріплених поселень степової зони Південно-Східного Криму і відбиває динаміку надходження імпортного вина з різних центрів античного світу на сільськогосподарську округу Феодосії у вищевказаний час²².

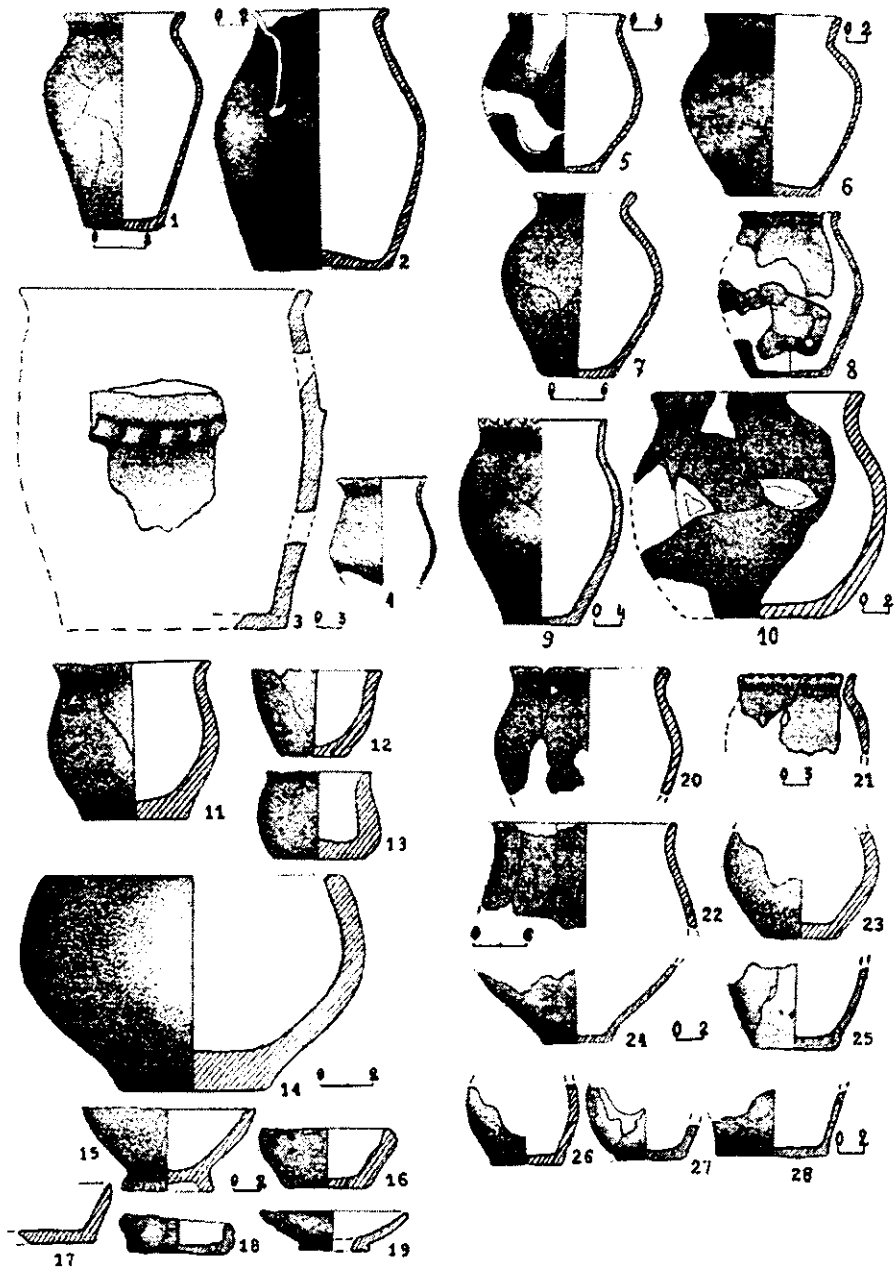

Рис. 3. Поселення Новопокровка-I. 1—28 — ліпний кухонний та столовий посуд.

Ранній амфорний імпорт представлено матеріалом кінця VI — початку V ст. до н. е. Це фрагменти амфор протофасоського типу на складнопрофільованому кільцевому піддоні виробництва Мілету²³ (рис. 2, 12), еолійських центрів²⁴ (рис. 2, 11, 14), островів Лесбос, Самос²⁵ (рис. 2, 13), Хіос²⁶ (рис. 2, 7, 8). З другої чверті до кінця V ст. до н. е. трохи збільшується постачання продукції Хіоса²⁷ (рис. 2, 9) на складнопрофільованому кільцевому піддоні, а також починається імпорт з Менди²⁸ (рис. 2, 21, 22), острова Фасос²⁹ (рис. 2, 20) і амфор з роздутим горлом³⁰ (рис. 2, 15). У перші три чверті IV ст. до н. е. продовжується постачання продукції Хіоса (рис. 2, 10), Фасоса, Менди, починається імпорт з Гераклії (рис. 2, 16), з другої чверті — Синопі³¹ (рис. 2, 17), Колхіди³² (рис. 2, 23), Самофракії³³ (рис. 2, 18), а також амфор типу Солоха I (Родос), Солоха II (Пепарет),

Муригіоль. В останній чверті IV — першій третині III ст. до н. е. продовжували експорт своєї продукції Хіос, Гераклея, Синопа і розпочинають експорт вина Херсонес³⁴ (рис. 2, 19), Книд³⁵ (рис. 2, 24). До другої половини — кінця III ст. до н. е. відносяться поодинокі знахідки фрагментів двоствольних ручок коських і вінець родоських амфор, але вони не змінюють загальної хронологічної картини, а очевидно свідчать про відвідування цього місця кочовиками.

На поселенні знайдено 662 амфорних клейма та їх фрагментів. 9 з них належать Хіосу, 3 — Менді, 21 — Фасосу, 2 — центрам кола Фасоса, 465 — Гераклеї, 157 — Синопі, 1 — Книду, 4 — Херсонесу, 1 — Косу. Хіоські клейма являють собою енглефічні кружечки, нанесені на різні частини амфор: горло, ручки, плічки, ніжки. Час їх існування визначається за датуванням профільних частин амфор, хронологія яких розроблена досить детально. Такі клейма можна віднести до кінця VI — першої половини V ст. до н. е.³⁶ До кола Фасоса належить клеймо на ручці у вигляді зображення орла у фас у круглій рамці, що датується 480—460 рр. до н. е.³⁷ Фасоські клейма подано екземплярами з одним чи двома іменами, емблемою та етніконом, що датуються у рамках IV ст. до н. е.³⁸ Більшість гераклеїських клейм укладається у межі 390—340 рр. до н. е. з переважанням матеріалу 60—50-х рр. IV ст. до н. е. Є невелика кількість анепі-графічних клейм, що належать до другої половини IV — початку III ст. до н. е.³⁹ Синопські клейма датуються 70-ми рр. IV — першою чвертю III ст. до н. е., при цьому більшість їх відноситься до останньої чверті IV ст. до н. е. і тільки три клейма датуються другою половиною III ст. до н. е.⁴⁰ Одне книдське клеймо з емблемою «прора» та іменем належить до 305—280 рр. до н. е.⁴¹ Херсонеські клейма з поселення датуються у рамках 315—272 рр. до н. е.⁴²

Дані керамічної епіграфіки істотно доповнюють уявлення про торговельні зв'язки поселення з центрами античного світу. Так, попередній аналіз гераклеїських клейм показує, що особливо інтенсивно імпорт з цього центру надходив у період з 90-х по 40-ві рр. IV ст. до н. е. У останній третині IV ст. до н. е. він значно зменшується. Згідно з цими даними, в цей час Гераклея втрачає торговельні позиції у Південно-Східному Криму та поступається ними Синопі. Пік торгівлі цього центру припадає на останню третину IV ст. до н. е. і домінує серед поставок вина з інших центрів. Аналіз синопських клейм з поселення, а також з інших поселень сільської округи Феодосії⁴³ і самого міста⁴⁴, показує їх повторювання, що засвідчує одночасність закупок великих партій вина в амфорах і підтверджує припущення про «пульсуючий» характер греко-варварської торгівлі⁴⁵, що, ймовірно, було пов'язано з довозом вина у Феодосію саме після збору врожаю нового року. Така ж картина спостерігається у торгівлі Херсонеса з сільськими поселеннями власної хори⁴⁶. Оптові поставки вина в амфорах опосередковано свідчать про контроль держав-імпортерів над виноторгівлею. Зокрема, це відображено у фасоських декретах кінця V — початку IV ст. до н. е., статті яких обмежували продаж вина визначеним часом року та визнавали законною торгівлю лише у клеймених амфорах⁴⁷.

Численні і відносно добре датовані матеріали з поселення дозволяють упевнено визначити хронологічні рамки існування поселення. Ураховуючи коливання датувань ранніх зразків амфор іонійського виробництва у межах кінця VI — початку V ст. до н. е., а також відсутність у керамічному комплексі пам'ятки інших матеріалів часу пізньої архаїки, ми вважаємо можливим визначити нижню хронологічну межу початком V ст. до н. е. і вважати її часом виникнення поселення. Час припинення життя на поселенні визначається за матеріалами амфорних клейм, головним чином синопських і херсонеських. Датування деяких з них у межах кінця першої третини III ст. до н. е. дозволяє стверджувати, що поселення припинило існування саме в цей час.

Гончарна кераміка подана фрагментами товстостінного кухонного посуду (казани, каструлі тощо) (рис. 3, 25), тонкостінного столового посуду (гличики, ойнохої, миски, тощо), посудом і керамічними виробами спеціального призначення (мортари, мірні ойнохої, амфориски, світильники тощо). Питання про центри виробництва більшості груп гончарної кухонної і столової кераміки залишається відкритим, у деяких випадках це прояснюється завдяки характерним особливостям глиняного тіста. Датування гончарної кераміки детально не розроблено, але в цілому воно відповідає датам амфорного матеріалу.

Аттична чорнолакова кераміка подана фрагментами лекифів (рис. 3, 1, 2), асків (рис. 3, 3), чашок, сільниць (рис. 3, 4), рибних блюд (рис. 3, 5), канфаровидних келихів (рис. 3, 6), келихів (рис. 3, 7—9, 11), канфарів (рис. 3, 10, 12), скіфосів (рис. 3, 15) датуються у межах V — початку III ст. до н. е.⁴⁸. Знахідки коринфської кераміки нечисленні, головним чином це фрагменти придонних частин скіфосів з прямими стінками. Їх нижня частина прикрашена корзинкою з тонких вертикальних променів, нанесених темно-червоною або темно-брунатною фарбами (рис. 3, 13, 14). Вони датуються кінцем VI — початком V ст. до н. е.⁴⁹.

Ліпна кераміка за функціональним призначенням поділяється на три основні групи: кухонну, столову і тару. Серед неї є фрагменти горщиків, орнаментовані рельєфними горизонтальними валиками і наліпами, розміщеними біля основи шийки посуду. Вони напівсферичної або підтрикутної у перетині форми, іноді орнаментовані пальцево-нігтьовими вдавленнями чи косими насічками (рис. 4, 3). Така орнаментация кухонного посуду широко застосовувалась в епоху пізньої бронзи — раннього заліза на пам'ятках Північного Причорномор'я та Криму⁵⁰. Вважається, що даний тип орнаменту успадкований таврами від пізньозрубної археологічної культури і існував у таврському кухонному посуді до самого пізнього часу⁵¹. Фрагменти кераміки з наліпними валиками трапляються на деяких інших поселеннях сільської округи Феодосії, а також Європейського Боспору⁵². Знахідки такої кераміки, поряд зі знахідками крем'яних та кам'яних знарядь, свідчать про мешкання на цих же місцях населення доби пізньої бронзи — раннього заліза, яке співвідноситься з білозерською археологічною культурою⁵³.

Знахідки фрагментів ліпної чорнолощеної кераміки, прикрашеної врзним геометричним орнаментом, що відноситься до кизил-кобинського (таврського) етносу, нечисленні (рис. 3, 30—33). Вони також трапляються майже на всіх поселеннях феодосійської сільської округи⁵⁴. Найчисленніші фрагменти кухонних горщиків скіфського типу, що мають орнамент у вигляді пальцево-нігтьових вдавлень по вінцях, плічках, ребру денця (рис. 4, 6, 8, 9, 21, 28). Переважна більшість кухонного посуду виготовлена з тіста з домішкою шамоту і має шерехату поверхню чорного, сірого, жовто-брунатного кольорів. Цей технологічний прийом характерний для скіфського кухонного посуду. Майже всі горщики (рис. 4, 1, 2, 4, 5, 7, 10, 11, 20, 22—27), знайдені на поселенні, мають аналогії серед матеріалів скіфських⁵⁵ та кизил-кобинських⁵⁶ пам'яток, а також сільських поселень Європейського Боспору⁵⁷. До кухонного ліпного посуду належать корчаги (рис. 4, 3), жаровні (рис. 5, 46), цидилки.

Ліпна столова кераміка подана фрагментами та цілими екземплярами мисок (рис. 4, 15, 16, 17, 19), чаш (рис. 4, 14), келихів, черпаків, сільниць (рис. 4, 18), гутусів, мініатюрних посудин (рис. 4, 12, 13) тощо. Більшість мисок, чаш, келихів, черпаків має залощену зовнішню і внутрішню поверхню.

Керамічні вироби спеціального призначення подані мортарами (рис. 3, 19—23, 28, 29), серед яких, завдяки характерним особливостям тіста, виділяються посудини гераклейського та синопського виробництва. Хоча є фрагменти екземплярів і інших центрів виробництва. Датуються вони IV — першою третьою III ст. до н. е.⁵⁸. Знахідка фрагмента мірної ойнохої (зернова яма № 6), що має клеймо на горлі на спеціальному наліпі у вигляді відтиску інталії. Воно овальної у плані форми, у центрі зображено вершника на здібленому коні, за спиною у якого розвивається плащ (рис. 5, 48). Ойнохої такого типу можна віднести до мірних посудин, що використовувались у обмінній роздрібній торгівлі⁵⁹. Маленькі глечики (рис. 3, 27) могли використовуватись як для зберігання ароматичних речовин, так і для вотивів⁶⁰. До кераміки господарчого призначення відноситься товстостінна посудина з масивним підквадратним вінцем (рис. 3, 24). Схоже, це був казан (хутра) з тулубом підокруглої чи куленодібної форми, що було зручно для встановлення на тринозі або спеціальній підставці. Кухонними, можливо, були і посудини з горизонтально відігнутими довгими і плоскими вінцями (рис. 3, 26).

До амфорисків належать фрагменти тонкостінних червоноглиняних вінців. У побуті такі посудини використовували для зберігання ароматичних речовин або ліків. Місця виробництва цих посудин поки що невідомі⁶¹. На поселенні знайдено фрагменти світильників двох типів. Перший представлений одноріж-

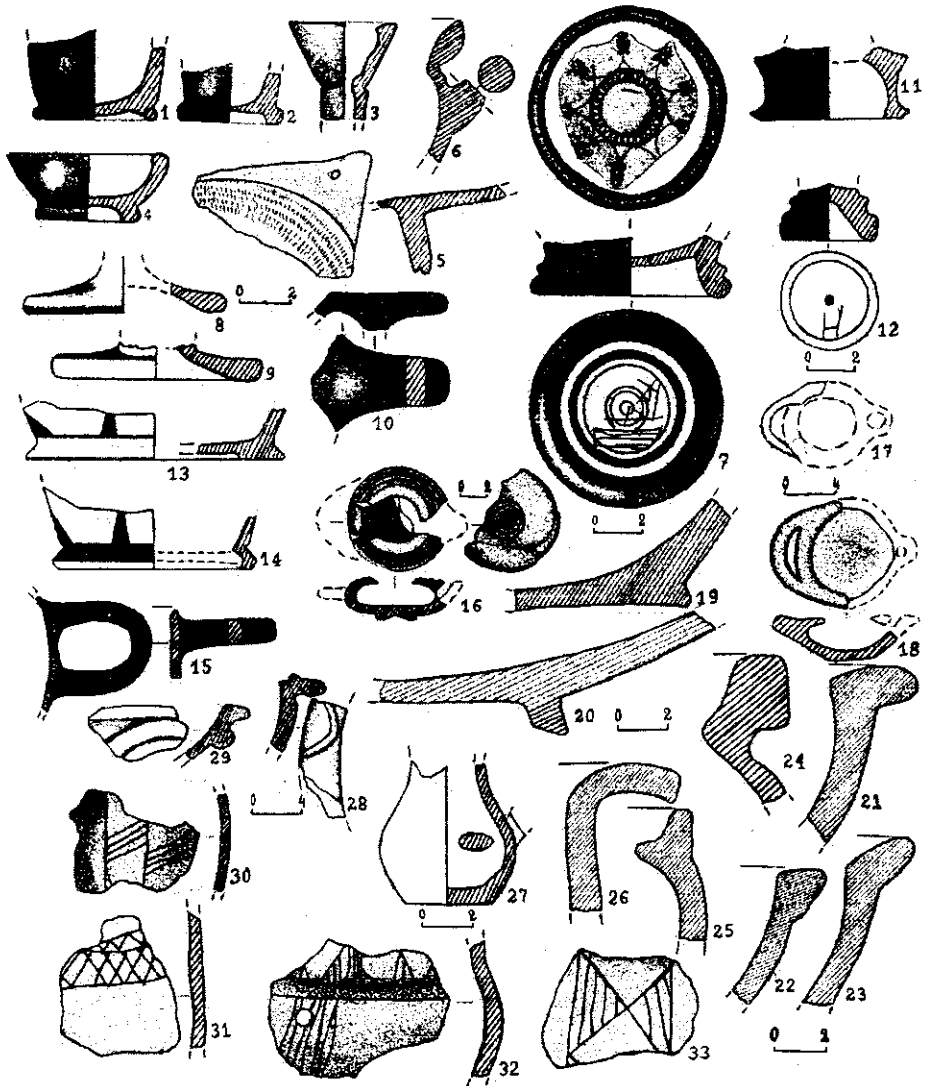

Рис. 4. Поселення Новопокровка-І. 1—12, 15 — фрагменти чорнолакової кераміки; 13, 14 — фрагменти коринфських скіфосів; 16—18 — фрагменти світильників; 19—23, 28, 29 — фрагменти мортарів; 24 — вінця казана; 25 — вінця каструлі; 26 — вінця кухонної посудини; 27 — вотивний глечик; 30—32 — фрагменти кизил-кобинського посуду.

ковим круглим світильником на невисокому піддоні з плоским дном (рис. 3, 16). Внутрішня поверхня покрита чорним тьмяним лаком, краї загнуті до середини, на них нанесено рифлені концентричні канавки. Світильник має діаметр 7,8 см і датується V ст. до н. е.⁶² Другий тип представлено червоноглиняним відкритим одноріжковим світильником з круглим тулубом і плоским дном (рис. 3, 17, 18). Його діаметр 8,3 см, краї загнуті у середину, різок маленький. Горизонтальна ручка знаходиться з протилежного боку від різка. Такі світильники з'являються ще в архаїчну епоху і існують до епохи еллінізму⁶³. Маленькі фрагменти світильників, що часто трапляються при розкопках, свідчать про широке їх використання у побуті сільським населенням.

Цікаві також знахідки кульок з випаленої глини, так званих хлібців (рис. 5, 44, 45). У ямі № 35 їх було виявлено відразу 10 штук. Вони невеликого діаметру — до 3 см. Існує обгрунтоване припущення, що використовували кульки як вотивні речі та для гри⁶⁴.

Досить часто траплялись вироби, виготовлені зі стінок амфор округлої, підквдратної або підтрикутної форм із зашліфованими краями розмірами до 5,0х

5,0×5,0 см (рис. 5, 39—41). Можливо, вони використовувались для гри⁶⁵ або в лікувальній магії⁶⁶. Фрагменти стінок амфор, що мали гострі краї, іноді застосовували як скребачки при обробці шкір. Такі знаряддя не різали їх і були достатньо ефективні. Ручки і ніжки амфор зі слідами шліфування з торцевих боків, очевидно, використовувались як ложила.

На поселенні знайдено 48 пряслиць як виліплених з глини, так виточених з ніжок амфор та чорнолакових посудин. Форма їх різноманітна (рис. 5, 36—38). Деякі пряслиця виготовлені ретельно, добре залощені, якісно випалені, але є і зроблені недбало, з поганим випалом. Виходячи з розмаїття форм пряслиць, знайдених тільки на одній пам'ятці, можна зробити висновок, що форма виробу не є чіткою етнокультурною ознакою, як вважають деякі автори⁶⁷.

З поселення походять два графіті, одне з них на піддоні чорнолакового канфара у вигляді продряпаної букви Н (рис. 3, 12). Воно може бути присвяченням Гераклу або початком імені дедиканта⁶⁸. Чорно-брунатний лак та форма піддона дозволяють датувати його кінцем IV — початком III ст. до н. е. У зерновій ямі № 53 було знайдено денце келиха з продряпаним зображенням корабля (?) і хрестовидних знаків (рис. 3, 7). Трохи схоже графіто походить з Херсонеса⁶⁹. Його датування засноване на аналогіях в матеріалах афінської агори. Келихи зі схожим штампованим орнаментом з ов та пальметок належать до другої половини V ст. до н. е.⁷⁰.

З підійомного матеріалу поселення походять намистини пірамідальної форми з синього скла (рис. 5, 35). Вони поширені, головним чином, на скіфських пам'ятках і датуються IV—III ст. до н. е.⁷¹. До прикрас можна віднести і морську черепашку «гребінець» (рис. 5, 31). Такі прикраси використовувались місцевим населенням і відомі з матеріалів таврських поселень⁷². Хоча існує також думка, що такі черепашки використовували як грузила до рибальських сітей, вудок тощо⁷³. Цікава також знахідка клешні краба, яка свідчить про зв'язок поселення з містом, звідки привозились такі речі як прикраси.

Бронзові вироби потрапили на поселення у результаті торговельного обміну. Вони поділяються на три категорії: предмети озброєння, побуту і прикраси. До озброєння належать вістря стріл двох типів: 1 — тригранні, з утопленою втулкою та вирізом граней (рис. 5, 24); 2 — трилопатеві вістря, з виступаючою втулкою (рис. 5, 22, 23, 25—27), що датуються IV—III ст. до н. е.⁷⁴. Фрагменти дзеркала мають вигляд тонкого диска діаметром 14,5 см, до якого за допомогою двох бронзових клепок кріпилась дерев'яна ручка (рис. 5, 20). Такий тип дзеркал має прямі аналогії на скіфських пам'ятках Східного Криму⁷⁵. На поселенні знайдено бронзові браслети двох типів: 1 — з тонкого круглого дроту з незімкненими кінцями, що мають вигляд стилізованих зміїних голівок (рис. 5, 29) (аналогічний браслет походить з поселення Айвазовське⁷⁶); 2 — широкий пластинчастий браслет з незімкненими кінцями, в яких зроблено отвори для застібки (рис. 5, 28). На зовнішньому боці, по краях, браслет оздоблено двома тонкими врзніми лініями. Прямі аналогії він має в матеріалах скіфських поховань на Керченському півострові і датуються IV ст. до н. е.⁷⁷. У заповненні зернової ями № 14 знайдено бронзову каблучку з тонкого дроту з плоским овальним шитком (рис. 5, 34). Такі ж каблучки походять з поселення Айвазовське⁷⁸ і характерні для матеріальної культури скіфського населення Східного Криму. Очевидно, цей тип прикрас було запозичено у греків⁷⁹. Бронзові дротяні каблучки з плоским спіралеподібним шитком (рис. 5, 30) мають аналогії в матеріальній культурі таврів V ст. до н. е.⁸⁰. У зерновій ямі № 53 знайдено бронзовий дзвіночок із залізним язичком (рис. 5, 21), що має аналогії у матеріалах сільських поселень Ольвії⁸¹. В цілому, склад знахідок з бронзи дуже схожий з виявленим у скіфів степового Криму, таврів, а також на сільських поселеннях Європейського Боспору.

Вироби з заліза представлені ножами та лемешеподібним знаряддям у вигляді напівокруглої, розширеної донизу лопатки, виготовленої з листового заліза. Висота знаряддя 12,7, ширина робочої частини — 15 см (рис. 5, 47). Схожі знаряддя І. Т. Кругликова вважає лопатками для зішкрібання з лемеша трави та ґрунту⁸². У нашому випадку, судячи з розмірів знаряддя, воно могло бути наральником. Залізні ножі представлено двома типами: з прямим лезом (рис. 5, 32); з горбатою спинкою (рис. 5, 33). Обидва клиноподібні у перетині, характерні для скіфської культури та античних пам'яток Східного Криму⁸³ і датуються IV ст. до н. е.⁸⁴.

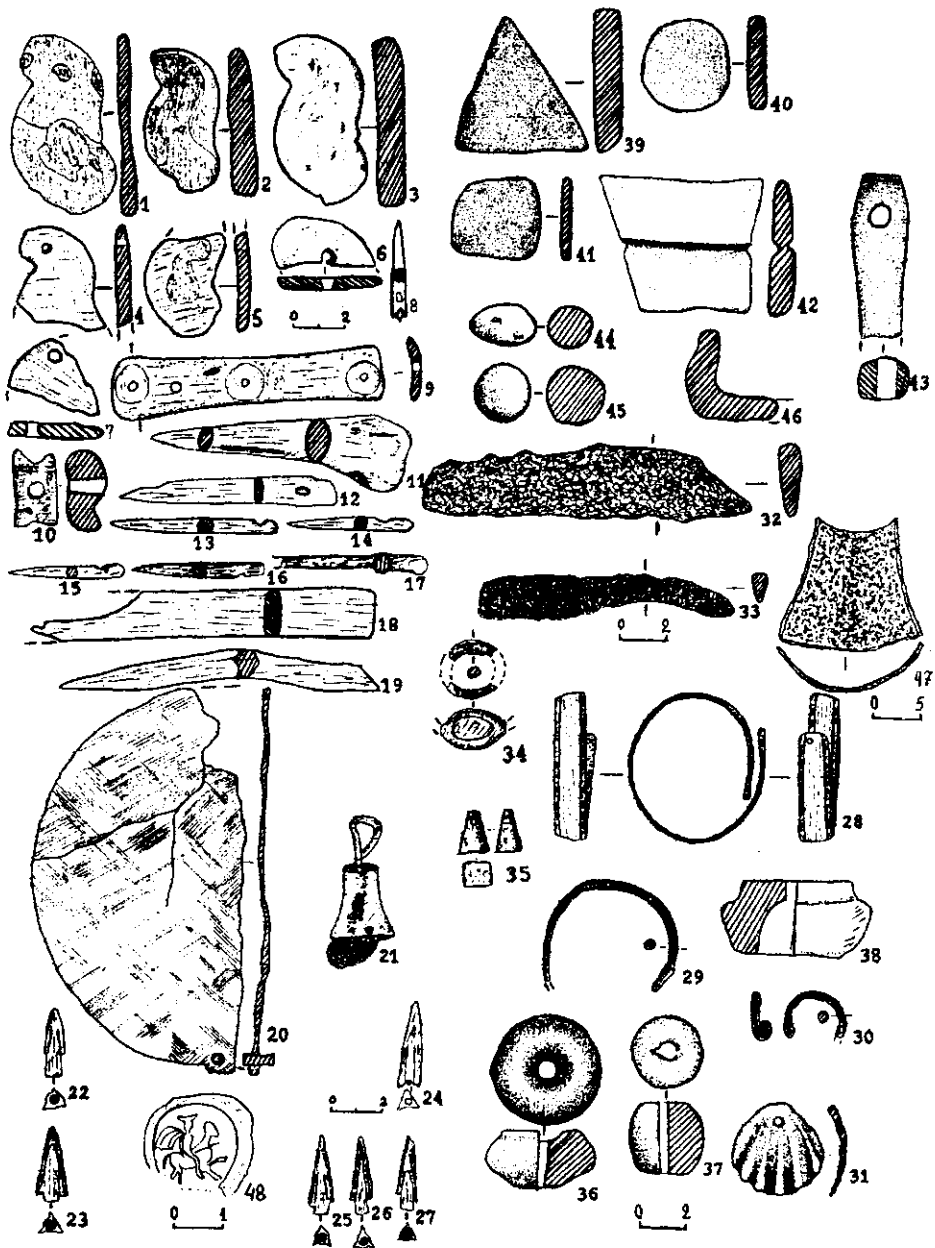

Рис. 5. Поселення Новопокровка-І. 1—7 — плашки з кістки; 8 — кістяне вістря стріли; 9 — обкладка ручки ножа; 10 — астрагал; 11, 19 — проколки; 12 — голка з отвором; 13—17 — голки; 18 — лошिला; 20 — бронзове дзеркало; 21 — дзвіночок; 22—27 — вістря стріл; 28, 29 — браслети; 30—34 — каблучки; 31 — черепашка; 32, 33 — ножі; 35 — намистина; 36—38 — пряслиця; 39—41 — вироби із стінок раковин; 42 — заготівка для брусків; 43 — брусок; 44, 45 — «хлібці»; 46 — перетин жаровні; 47 — лемешеподібне знаряддя; 48 — клеймо на горлі ойнохої.

Мешканцями поселення широко використовувалися знаряддя та вироби з кістки. Цей матеріал був завжди під рукою, легко піддавався обробці, мав достатню твердість і міцність. Для шліфування використовували великі трубчасті кісткі тварин, на яких рядками наносились клиновидні насічки⁸⁵. Ребра та інші кістки застосовувались як скребачки та лошила, про що свідчать заповірювані від використання краї (рис. 5, 18). Крім цього знайдено багато кістяних стрижнів, що мали один гострий заповірюваний кінець, другий — з вирізом (рис. 5, 13—17), за який, очевидно, прив'язували нитки чи тонкі смужки шкіри. Можна

припустити, що це були голки для шиття шкіряних виробів⁸⁶. Зокрема, ними могли шити міхи для перевезення рідини або мішки для зерна. Знайдено також кістяні голки з отвором (рис. 5, 12) та проколки (рис. 5, 11, 19), що мали багатоцільове призначення⁸⁷. На поселенні виробляли обклашки ручок ножів (рис. 5, 9), кулеподібні вістря стріл (рис. 5, 8). Абсолютна аналогія таким вістря з трикутними вирізами знизу походить з Актаського могильника, датуються вони IV—III ст. до н. е.⁸⁸ З астрагалів великих тварин шляхом їх поздовжнього розпилювання виготовляли пластини, які мали зверху отвір (рис. 5, 1—7). Можливо, їх використовували як псалі⁸⁹. Часто знаходили астрагали дрібної худоби, оброблені з боків шліфуванням. Деякі з них мали просвердлений по центру отвір (рис. 5, 10). Очевидно, вони використовувались головним чином для гри⁹⁰. Тонкі трубчасті кістки використовували для виготовлення намистин, що мали вигляд рифлених дужок. В цілому, кісткорізне ремесло носило домашній характер і було спрямоване на задоволення особистих потреб мешканців.

Основний відсоток знайдених виробів з каменя становили фрагменти зернотерок та герковиків. Досить часто траплялись уламки курантів овальної форми з вигнуто-пласкою робочою поверхнею, які використовували у домашньому господарстві для помолу невеликої кількості зерна. Такі зернотерки були характерні для архаїчних поселень Греції, Північного Причорномор'я⁹¹, Скіфії⁹², а також часто трапляються при розкопках сільських поселень та міст Боспору. Ці знаряддя, очевидно, привозилися на поселення з міста, де їх виготовляли з кримських порід каменя. Використовувалась сировина гірського масиву Кара Дагу і численні родовища головної гряди Кримських гір, такі як трас, диорит, базальт, порфірит, порувата лава, дацит, алевроліт, органогенний дрібно-, середньо- та крупнозернистий вапняк⁹³. Часто траплялись знахідки брусків (рис. 5, 43) та заготовок (рис. 5, 42) для них з твердого дрібнозернистого вапняку, що використовували для загострення ножів тощо. Аналогії їм відомі на багатьох скіфських пам'ятках. Великі бруски, очевидно, застосовували для правки та доведення лез колючих та рублячих знарядь, існували і комбіновані точильні каміння. Абразивне каміння використовували також для виточування виробів з уламків гончарної кераміки — пряслиць і плашок. Часто траплялись при розкопках знахідки куль-сфероїдів різного розміру. Їх використовували, головним чином, для метання з праці. Округле, добре зашліфоване каміння могло використовуватись як гирі⁹⁴. Так, вага однієї, ретельно виготовленої кулі дорівнює 522 г, що відповідає ваговому стандарту (520 г), який використовувався на Боспорі. Гирі з такою вагою знайдено при розкопках Пантікапею. В основу стандарту було покладено персидську міну, поширену у південнопонтійських містах, з якими Боспор мав тісні торговельні зв'язки⁹⁵. Знахідка такого виробу і фрагментів мірної ойнохої вказує на існування на поселенні обмінної торгівлі. Добре зашліфоване каміння, розміром і формою схоже на натуральне куряче яйце, могло використовуватись як для метання з праці, так і для підкладання у гнізда диких птахів. Це не відлякувало їх і дозволяло деякий час брати яйця для харчових потреб.

Серед виробів з каменя виділяються знахідки крем'яних відбійників, скребачок, вкладнів для серпів та фрагмент кам'яної булави, що походять з раннього шару, який відноситься до епохи пізньої бронзи.

Таким чином, знахідки з поселення Новопокровка знаходять прямі аналогії серед матеріалів кизил-кобинських (таврських), скіфських пам'яток, а також античних поселень сільської округи Феодосії і Європейського Боспору, Херсонесу, Ольвії. Вони є головним джерелом для вивчення хронології поселень, етносоціального складу населення, його господарської діяльності, торговельного обміну, духовної культури тощо. В цілому, матеріали розкопок характеризують культуру населення як сільську і свідчать, що головним заняттям мешканців поселення було хліборобство, присадибне тваринництво. Ремесла носили домашній характер і були спрямовані на задоволення особистих потреб. Відносно розвинутим було будівництво. Крім цього, матеріали дозволяють зробити висновки, що побут мешканців був небагатим, добробутом виділялась невелика їх частина, можливо греки, що займали відносно високий соціальний статус. Решта населення була варварською і складалась з кизил-кобинців (таврів) та скіфів.

Переважає більшість античних поселень у степовій зоні як Південно-Східного Криму, так і у внутрішніх районах Керченського півострова аналогічна дослідженій пам'ятці за топографією, типологією та матеріалом. Виходячи з цього можна припустити, що всі вони були схожі за матеріальною культурою і етносоціальним складом мешканців, тобто становили єдину сільськогосподарську систему. Безумовно, що вона відіграла значну роль у економічному потенціалі Боспорського царства, але деякі питання і деталі її функціонування можна розкрити тільки продовжуючи археологічні дослідження цих поселень.

Примітки

¹ Гаврилов А. В. Отчет о раскопках античного поселения «Новопокровка» у села Новопокровка Кировского района Республики Крым в 1994 году // НА КФ ИА НАН Украины.— Инв. № 330; Гаврилов А. В. Отчет о раскопках античного поселения «Новопокровка» у села Новопокровка Кировского района АР Крым в 1995 году // НА КФ ИА НАН Украины.— Инв. № 378; Гаврилов А. В. Отчет о раскопках античного поселения «Новопокровка» у села Новопокровка Кировского района АР Крым в 1996 году // НА КФ ИА НАН Украины.— Инв. № 433; Гаврилов А. В. Исследования античного поселения у с. Новопокровка и археологические разведки в Кировском районе // АИК 1994 г.— Симферополь, 1997.— С. 69—76.

² Кругликова И. Т. Сельское хозяйство Боспора.— М., 1975.— С. 149.

³ Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Сельская округа Ольвии.— К., 1989.— С. 44; Буйских А. В. Деякі особливості планувальної структури пізньоархаїчних поселень Нижнього Побужжя // Археологія.— 1992.— № 2.— С. 29.

⁴ Лунич В. Я., Лунина И. Б., Левченко И. Б., Подпалова И. Б. Технический отчет по корректировке материалов крупномасштабного обследования почв совхоза «Красный луч» Кировского района Республики Крым // НА КФИ "Укрземпроект"— 1993.— № 65/1863.— С. 40.

⁵ Кругликова И. Т. Указ. соч.— С. 34; Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Указ. соч.— С. 46; Охотников С. Б. Нижнее Поднепровье в VI—V вв. до н. э.— К., 1990.— С. 15.

⁶ Араджиони М. А. К вопросу об этнокультурных особенностях позднесредневекового христианского населения горного Крыма // МАИЭТ.— Симферополь, 1993.— Вып. III.— С. 185.

⁷ Шевченко Н. Ф. Строительные традиции у меотв // Историко-археологический альманах.— Армавир-М., 1995.— С. 137.

⁸ Крыжицкий С. Д. Архитектура античных государств Северного Причерноморья.— К., 1993.— С. 51.

⁹ Шевченко Н. Ф. Указ. соч.— С. 137.

¹⁰ Шевченко Н. Ф. Указ. соч.— С. 136.

¹¹ Зеест И. Б. Киммерийская мукомольная мастерская и зерновое хозяйство Боспора // КСИИМК.— 1950.— Вып. XXIII.— С. 99.

¹² Колотухин В. А. Горный Крым в эпоху поздней бронзы — начале железного века (этнокультурные процессы).— К., 1996.— С. 24, 27.

¹³ Катюшин Е. А. Феодосия, Кафа, Кефе.— Феодосия, 1998.— С. 24.

¹⁴ Араджиони М. А. Указ. соч.— С. 184, 185.

¹⁵ Шеглов А. Н. Северо-Западный Крым в античную эпоху.— Л., 1978.— С. 108; Коваленко С. А. Античное сельскохозяйственное поселение у села Песчаное // Памятники железного века в окрестностях Евпатории.— М., 1991.— С. 16, 17.

¹⁶ Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Указ. соч.— С. 54.

¹⁷ Палеоботанічний аналіз викопного рослинного матеріалу з розкопок античного поселення «Археологія», № 1, 1999 р.

лення Новопокровка виконано провідним науковим співробітником ІА НАНУ, доктором біологічних наук Г. О. Пашкевич.

¹⁸ Крузликowa И. Т. Указ. соч.— С. 180; Анфимов Н. В. Сельское хозяйство у синдов // История и культура античного мира.— М., 1977.— С. 6; Лебедева Е. Ю. Палеоботанические исследования на античных памятниках Восточного Крыма // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э.— V в. н. э.).— Тез. докл. науч. конф.— К., 1991.— С. 167.

¹⁹ Щеглов А. Н. Указ. соч.— С. 105.

²⁰ Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Указ. соч.— С. 71.

²¹ Палеозоологічний аналіз остеологічного матеріалу з розкопок античного поселення Новопокровка виконано старшим лаборантом КФ ІА НАНУ О. І. Черемисовим.

²² Гаврилов О. В. Вказ. праця.— С. 112.— Табл. 1.

²³ Рубан В. В. Опыт классификации так называемых милетских амфор из Нижнего Побужья // СА.— 1991.— № 2.— С. 188.— Рис. 5, 17; 6, 9.

²⁴ Рубан В. В. О хронологии красноглиняных амфор с коническими ножками VII—V вв. до н. э. // КСИА.— 1990.— Вып. 197.— С. 18; Абрамов А. П. Античные амфоры. Периодизация и хронология // БС.— М., 1993.— Вып. 3.— С. 37, 2.129.

²⁵ Лейпунская Н. А. Керамическая тара из Ольвии (из опыта изучения амфор VI—IV вв. до н. э.— К., 1981.— С. 24.— Табл. 2.

²⁶ Рубан В. В. О хронологии раннеантичных поселений Бугского лимана (по материалам хиосских амфор) // МХАПУ.— К., 1982.— С. 103.— Рис. 1; 2, 3, 4.

²⁷ Абрамов А. П. Указ. соч.— С. 28, 2.11, 2.19.

²⁸ Абрамов А. П. Указ. соч.— С. 34, 2.85.

²⁹ Абрамов А. П. Указ. соч.— С. 33, 2.84.

³⁰ Зеест И. Б. Керамическая тара Боспора.— М., 1960.— С. 90.

³¹ Монахов С. Ю. Динамика форм и стандартов синопских амфор // ГА.— Саратов, 1992.— С. 169.

³² Цецхладзе Г. Р. Производство амфорной тары в Колхиде // ГА.— Саратов, 1992.— С. 92.

³³ Караδημα—Ματσα Χ. Εργαστήριο παραγωγής αμφορέων στη Σαμοθρακή // Γ' ημερίδα στημονική συναγέρτηση για την ελληνιστική κεραμική.— Αθήναι, 1994.— π. 268.

³⁴ Монахов С. Ю. Амфоры Херсонеса Таврического IV—II вв. до н. э. (опыт системного анализа).— Саратов, 1989.— С. 138.— Табл. 12.

³⁵ Oguz Alpozen T., Ozdas G., Berkay B. Commercial Amphoras of the Bodrum Museum of Underwater Archaeology— Bodrum-Ankara, 1995.— P. 86.

³⁶ Абрамов А. П. Указ. соч.— С. 36, 2.111.

³⁷ Охотников С. Б. Нижнее Поднестровье в VI—V вв. до н. э.— К., 1990.— 21 с.

³⁸ Виноградов Ю. Г. Керамические клейма острова Фасос // НЭ.— М., 1972.— Вып. X.— С. 23, 39.

³⁹ Василенко Б. А. О характере клеймения гераклейских амфор в первой половине IV в. до н. э. // НЭ.— М., 1974.— Вып. XI.— С. 6.

⁴⁰ Федосеев Н. Ф. Хронология синопских магистратских клейм // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья.— Тез. докл. науч. конф.— Запорожье, 1994.— Ч. 2.— С. 188.

⁴¹ Амперер Ж. И., Гарлан И. Греческие амфорные мастерские // ГА.— Саратов, 1992.—

С. 17; *Ефремов Н. В.* К истории торговых связей Книда с Северным Причерноморьем // ГА.— Саратов, 1992.— С. 258.

⁴² *Кац В. И.* Керамические клейма Херсонеса Таврического. Каталог-определитель.— Саратов, 1994.— С. 85, 86, 114.

⁴³ *Гаврилов А. В.* Об амфорных клеймах с поселения Ореховка I в Крыму // ПИК.— Тез. докл. науч. конф.— Ч. I.— Симферополь, 1991.— С. 31—33.

⁴⁴ *Голенцов А. С., Петерс Б. Г.* Керамические клейма из раскопок Феодосии 1975—1977 гг. // СА.— 1981.— № 2.— С. 218.

⁴⁵ *Брашинский И. Б.* Методы исследования античной торговли.— Л., 1984.— С. 157.

⁴⁶ *Щеглов А. Н.* О внутренней торговле Херсонеса Таврического в IV—II вв. до н. э. // КСИА.— 1974.— № 138.— С. 49.

⁴⁷ *Ельницкий Л. А.* Из истории древнегреческой виноторговли и керамического производства // ВДИ.— 1969.— № 3.— С. 92.

⁴⁸ *Sparkers V. A., Talcott L.* Black and Plain Pottery of the 6-th, 5-th and 4-th Centuries B. C. // The Athenian Agora. Results of Excavation Conducted by the American School of Classical Study at Athens.— Princeton-New York, 1970.— Vol. XII.— 382 p.

⁴⁹ *Корпусова В. Н.* Коринфская керамика // Культура населения Ольвии и ее округа в архаическое время.— К., 1987.— С. 56; *Охотников С. Б.* Нижнее Поднепровье в VI—V вв. до н. э.— К., 1990.— С. 31, фото 9, 7, 10.

⁵⁰ *Храпунов И. Н., Власов В. П.* Кизил-кобинское поселение Шпиль // Проблемы древнего и средневекового Крыма.— Симферополь, 1995.— С. 14, 15; *Колотухин В. А.* Указ. соч.— С. 60.

⁵¹ *Щепинский А. О.* Населення Південного берега Криму в епоху раннього заліза // Археологія.— 1977.— Вып. 21.— С. 28, 35.— Рис. 6, 9; *Храпунов И. Н., Власов В. П.* Указ. соч.— С. 14.

⁵² *Кругликова И. Т.* Указ. соч.— С. 38, 49—51, 63, 68.— Рис. 9, 16, 17, 29.

⁵³ *Гаврилов О. В.* Нові дані про сільську округу античної Феодосії // Археологія.— 1998.— № 1.— С. 108.

⁵⁴ *Кругликова И. Т.* Указ. соч.— С. 75; *Гаврилов О. В.* Вказ. праця.— С. 110.

⁵⁵ *Яковенко Э. В.* Рядовые скифские погребения в курганах Восточного Крыма // ДВК.— К., 1970.— С. 145, 160.— Рис. 5, 3; 15, 6.

⁵⁶ *Храпунов И. Н., Власов В. П.* Указ. соч.— С. 5.

⁵⁷ *Кругликова И. Т.* Указ. соч.— С. 33, 34, 38, 50.

⁵⁸ *Брашинский И. Б.* Греческий керамический импорт на Нижнем Дону.— Л., 1980.— С. 69.— Табл. XXXIX, 1, 2, 4.

⁵⁹ *Блаватский В. Д.* Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья.— М., 1953.— С. 167.— Рис. 81; *Цветаева Г. А.* Керамическое производство Боспора // САИ.— 1966.— Вып. Г1-20.— С. 19.— Табл. 23, 2, 3, 6; *Брашинский И. Б.* Торговля // Археология СССР в 20 т.— М., 1984.— Т. 4; *АГСП*.— С. 176.— Табл. LXVI, 7.

⁶⁰ *Кругликова И. Т.* Исследование сельской территории Европейского Боспора // СА.— 1957.— № 1.— С. 124.— Рис. 14, 15.

⁶¹ *Брашинский И. Б.* Греческий керамический...— С. 72.— Табл. XII, 6.

⁶² Там же.— С. 75.— Табл. XIII, 11.

⁶³ Там же.— С. 75.— Табл. XIII, 6.

⁶⁴ *Храпунов И. Н., Власов В. П.* Указ. соч.— С. 26; *Высотская Т. Н.* Игрушки и игры поздних скифов // Проблемы археологии древнего и средневекового Крыма.— Симферополь, 1995.— С. 48.

- ⁶⁵ *Высотская Т. Н.* Указ. соч.— С. 49, 50.
- ⁶⁶ *Русяева А. С.* Земледельческие культуры в Ольвии догетского времени.— К., 1979.— С. 131 и сл., 137.
- ⁶⁷ *Бессонова С. С., Бунятян Е. П., Гаврилюк Н. А.* Акташский могильник скифского времени в Восточном Крыму.— К., 1988.— С. 64, 65.
- ⁶⁸ *Соломоник Э. И.* Граффити с хоры Херсонеса.— К., 1984.— С. 52.— № 125, 201; *Бибииков Ю. А., Курганова С. П., Николаенко Г. М.* и др. Граффити античного Херсонеса.— К., 1978.— С. 62.— № 745—784.
- ⁶⁹ *Бибииков Ю. А., Курганова С. П., Николаенко Г. М.* и др. Указ. соч.— С. 76.— № 967, Табл. 4.— № 967Б.
- ⁷⁰ *Sparkers V. A., Talcott L.* Black and Plain Pottery...— P. 1.47, 1097.
- ⁷¹ *Яковенко Э. В.* Указ. соч.— С. 126.— Рис. 14, 1; *Бессонова С. С. и др.* Указ. соч.— С. 61; *Алексеева Е. М.* Античные бусы Северного Причерноморья // САИ.— 1978.— Вып. Г-1-12.— Ч. II.— С. 69, типы 97—102, 112—115.— Табл. 33, 28, 35.
- ⁷² *Колотухин В. А.* Указ. соч.— Рис. 12.
- ⁷³ *Антипина Е. Е., Маслов С. П.* К вопросу о хозяйственном использовании моллюсков и крабов населением хоры Херсонеса // Памятники железного века в окрестностях Евпатории.— М., 1991.— С. 166.
- ⁷⁴ *Мелюкова А. И.* Вооружение скифов // САИ.— 1964.— Вып. Д1-4.— С. 23; *Бессонова С. С. и др.* Указ. соч.— С. 50, 51.
- ⁷⁵ *Яковенко Э. В.* Указ. соч.— С. 125; *Бессонова С. С. и др.* Указ. соч.— С. 62.
- ⁷⁶ *Кругликова И. Т.* Разведки в Старокрымском районе в 1956 г. // КСИИМК.— 1959.— Вып. 74.— С. 67.
- ⁷⁷ *Яковенко Э. В.* Указ. соч.— С. 125.
- ⁷⁸ *Кругликова И. Т.* Указ. соч.— С. 69.— Рис. 29.
- ⁷⁹ *Яковенко Э. В.* Указ. соч.— С. 126; *Бессонова С. С. и др.* Указ. соч.— С. 56.
- ⁸⁰ *Колотухин В. А.* Указ. соч.— С. 47, 48.— Рис. 12, 18, 19.
- ⁸¹ *Крыжицкий С. Д. и др.* Указ. соч.— С. 136.
- ⁸² *Кругликова И. Т.* Указ. соч.— С. 172.
- ⁸³ *Яковенко Э. В.* Указ. соч.— С. 27; *Бессонова С. С. и др.* Указ. соч.— С. 63.
- ⁸⁴ *Шрамко Б. А.* Металеві знаряддя виробництва Лісостепової Скіфії // Питання історії народів СРСР.— Харків, 1965.— Вип. 1.— С. 141—147.
- ⁸⁵ *Семенов С. А.* Шліфувальні кістяні знаряддя з Ольвії // АП.— 1958.— Т. VIII.— С. 95; *Петерс Б. Г.* Костерезное дело в античных государствах Северного Причерноморья.— М., 1986.— С. 42.
- ⁸⁶ *Петерс Б. Г.* Указ. соч.— С. 56.
- ⁸⁷ *Петерс Б. Г.* Указ. соч.— С. 52.
- ⁸⁸ *Бессонова С. С. и др.* Указ. соч.— С. 51, 175.— Рис. 31, 16.
- ⁸⁹ *Кислый А. Е.* Исследование поселений каменского типа в Восточном Крыму // АИК 1994 г.— Симферополь, 1997.— С. 137.
- ⁹⁰ *Петерс Б. Г.* Указ. соч.— С. 78; *Высотская Т. Н.* Указ. соч.— С. 50.
- ⁹¹ *Блаватский В. Д.* Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья.— М., 1953.— С. 135; *Кругликова И. Т.* Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья // Возникновение и развитие земледелия.— М., 1967.— С. 151, 152.
- ⁹² *Гаврилюк Н. А.* Домашнее производство и быт степных скифов.— К., 1986.— С. 78.
- ⁹³ Мінерало-петрографічне визначення фрагментів терковиків та зернотерок з античних

поселень Південно-Східного Криму виконано старшим науковим співробітником Державного інституту мінеральних ресурсів України (м. Сімферополь) М. М. Макаровим.

⁹⁴ Сокольский Н. И. Каменные ядра из Пантикапея // МИА.— 1962.— № 103.— С. 247.

⁹⁵ Грач Н. Л. Свинцовые гири из Нимфея и некоторые вопросы боспорской весовой метрологии // ТГЭ.— 1970.— Вып. XVII.— С. 192, 195, 197.

А. В. Гаврилов

АНТИЧНОЕ ПОСЕЛЕНИЕ НОВОПОКРОВКА-I В ЮГО-ВОСТОЧНОМ КРЫМУ

Несмотря на давнюю известность, неукрепленные поселения античного времени в округе Феодосии изучены слабо. Поэтому археологическое исследование каждого нового памятника значительно расширяет источниковедческую базу для изучения истории населения Юго-Восточного Крыма в V—III вв. до н. э. Поселение у села Новопокровка Кировского района располагалось на склоне степной ложины и состояло из 9 золистых пятен, обозначавших места жилищно-хозяйственных комплексов. Судя по местонахождению пятен, жилищно-хозяйственные комплексы располагались на местности относительно компактно, но бессистемно. Раскопками было раскрыто наземное каменно-сырцовое, прямоугольное в плане, многокамерное жилище общей площадью более 104 м². Оно имело земляные полы и камышовую или покрытую глиной крышу. Исследованы также внутренние и внешние очаги; зерновые, хозяйственные, столбовые ямы, глинобитная площадка — ток, колодец, свалка амфорного боя. Вещественный материал разнообразен и представлен фрагментами амфор, гончарной и лепной кухонной и столовой посуды; изделиями из железа, бронзы, глины, камня, которые характеризуют различные стороны хозяйственной деятельности, быта, духовной культуры проживавшего здесь населения. Проведены палеоботанические, палеозоологические, минералопетрографические анализы полученного материала. Результаты исследований показывают, что поселение возникло в начале V и прекратило существование в конце первой трети III в. до н. э. Население состояло преимущественно из варваров: кизил-кобинцев (тавров) и скифов, основой их хозяйственной деятельности было земледелие.

А. В. Гаврилов

ANTIQUÉ SITE NOVOPOKROVKA-I IN THE SOUTH-EAST CRIMEA

Despite of long lasting popularity the unfortified sites of antique time in the Theodosia neighbourhood are investigated poorly. Therefore, the archaeological research of each new monument much expands the source base for study of a history of the South-East Crimea population in the V—III centuries B. C. The site nearby the village of Novopokrovka in Kirov region placed on a slope steppe hollow and consists of 9 ash stains, designating places of dwelling-economic complexes. Judging by the sites location, the dwelling-economic complexes were placed rather compactly but irregularly. By the excavations the ground stone-clay, rectangular in the plan, multychamber building was found. It occupied the common area more than 104 m². The building had ground floors and reed roof covered with clay. The internal and external seats of the fire, grain, economic, pole holes, clay platform-current, will, amphorae sherds heap were investigated. The material is diverse and is submitted by amphoras, fine and ware vessel fragments, by artifacts made of iron, bronze, clay, stone which characterize the various parties of economic activity, mode of life, spiritual culture of the living population. Paleobotanical, paleozoological, mineralogical analyses of the received material are made. Results of research show that the site has arisen by the beginning of the V-th century B. C. and has stopped existence at the end of the first third of the III-d century B. C. The population consisted mainly of the barbarians: the Taurians and the Scythians, the basis of its economic activity was agriculture.

Одержано 20.03.98